

Η γνωστοποίηση του δικαιώματος σιωπής στον κατηγορούμενο και η ανάγκη εναρμόνισης της ελληνικής νομοθεσίας με το διεθνές και συγκριτικό δίκαιο

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΓΙΑΝΝΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ, Λέκτορα Ποινικού Δικαίου, Brunel Law School, Λονδίνο, Διδάκτορα Πανεπιστημίου Πάνθεον-Σορβόννη (Παρίσι Ι)*

Η μη αναγνώριση από τον ΚΠΔ υποχρέωσης γνωστοποίησης του δικαιώματος σιωπής στον κατηγορούμενο, με εξαίρεση το στάδιο της προκαταρκτικής εξέτασης, όχι μόνο είναι αντίθετη στα χρόνια κελύσματα της ελληνικής θεωρίας ως προς την ανάγκη εγκατάλειψης της θέσης αυτής, πλέον βρίσκεται και σε αναντιστοιχία με τις εξελίξεις σε διεθνές επίπεδο, όπως αυτές αποκρυσταλλώνονται από τη νομολογία του ΕΔΔΑ και τις νομοθετικές αλλαγές στις οποίες έχει ήδη οδηγήσει αυτή σε ευρωπαϊκά κράτη τα οποία έως πρόσφατα δεν αναγνώριζαν τέτοια υποχρέωση. Οι εξελίξεις αυτές καθιστούν αναγκαία την άμεση εναρμόνιση των σχετικών διατάξεων του ΚΠΔ με το διεθνές και συγκριτικό δίκαιο.

Non recognition by the Greek Code of Criminal Procedure of a duty to notify suspects of their right to silence, with the exception of the 'preliminary inquiry' stage, not only is in opposition to Greek scholars' continuous calls to Parliament to move away from this position, it also reflects a discrepancy with developments at the international level, as these crystallise around ECHR jurisprudence and the legislative reforms that have been inspired by the latter in European countries where, until recently, such duty was not recognised. These developments dictate that the relevant provisions of the Code of Criminal Procedure be immediately harmonised with international and comparative law.

Ι. Εισαγωγή

Το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης αποτελεί θεμελιώδη αρχή του ποινικοδικονομικού μας συστήματος, σύμφυτη με την ιδιότητα του κατηγορουμένου ως υποκειμένου της ποινικής δίκης, με αποστολή την προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και τον σεβασμό του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαίου χαρακτήρα της ποινικής δίκης¹. Το δικαίωμα κατοχυρώνεται από τον ΚΠΔ, αλλά βρίσκει ταυτόχρονα έρεισμα στο άρθρο 5 παρ. 1 του Συντ.², το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ όπως και το άρθρο 14 παρ. 3 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα³. Στη θεωρία αναγνωρίζεται καθολικά ότι πρόκειται για ένα από τα αναφαίρετα δικαιώματα του κατηγορουμένου⁴. Το ίδιο ισχύει και

ως προς τη νομολογία του Αρείου Πάγου, η οποία δίνει έμφαση στο ότι το δικαίωμα σιωπής αποτελεί «ειδικότερη έκφραση του δικαιώματος της "δίκαιης δίκης"⁵».

Προκαλεί κατά συνέπεια ιδιαίτερη απορία ο παρωχημένος τρόπος με τον οποίο ο ΚΠΔ εξακολουθεί ακόμη και σήμερα να προσεγγίζει αυτό το εξαιρετικά σημαντικό δικαίωμα, ιδιαίτερα αναφορικά με το γεγονός ότι δεν προβλέπει υποχρέωση γνωστοποίησής του στον κατηγορούμενο κατά την εξέτασή του από τις αρμόδιες ανακριτικές και προανακριτικές αρχές. Η παρατήρηση αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία αν λάβουμε υπόψη μας ότι ραγδαίες εξελίξεις σε επίπεδο νομολογίας της ΕΣΔΑ έχουν οδηγήσει σε αναγνώριση της υποχρέωσης γνωστοποίησης του δικαιώματος σιωπής ακόμη και στα λίγα ευρωπαϊκά κράτη στα οποία έως πρόσφατα δεν προβλέπονταν κάτι τέτοιο⁶. Πολύ ενδιαφέρον είναι το παράδειγμα της Γαλλίας στο οποίο και αναλυτικά θα αναφερθούμε στη συνέχεια⁷.

Γενικότερα, με την παρούσα μελέτη σκοπός μας είναι να εκθέσουμε τα κυριότερα επιχειρήματα που συνηγορούν υπέρ της γνωστοποίησης του δικαιώματος σιωπής στον κατηγορούμενο,

* dimitrios.giannoulou@brunel.ac.uk. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους δικηγόρους Αθηνών Χρήστο Γεωργόπουλο και Κυριακή Πολυχρονόπουλου για τις χρήσιμες πληροφορίες που μου παρέχσαν ως προς το θέμα της αναγραφής του δικαιώματος σιωπής σε υποδείγματα «έκθεσης εξέτασης κατηγορουμένου».

1. Σχετικά με τη θεωρητική θεμελίωση του δικαιώματος σιωπής στο ελληνικό δίκαιο βλ. Ν. Ανδρουλάκη, Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης, 3η έκδοση, εκδ. Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, 2007, σελ. 73 επ., Θ. Δαλακούρα, Η σιωπή του κατηγορουμένου στην ποινική δίκη, Αρμ 43/1989, 317, Χ. Δέδε, Ποινική Δικονομία, 5η έκδοση, 1979, σελ. 292, Α. Καρρά, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, 4η έκδοση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ. 397 επ., Δ. Πρωτόπαπα, Το τεκμήριο της αθωότητας του κατηγορουμένου στην ποινική δίκη, Ποινικά 74, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2006, σελ. 294.
2. Βλ. Α. Καρρά, ό.π., σελ. 397.
3. Βλ. ΑΠ 1/2004 ΠοινΧρ ΝΕ'/2005, 113.
4. Χ. Μπάκας, Το δικαίωμα ακρόασης του κατηγορουμένου στην ποινική δίκη (Β' μέρος), ΠοινΧρ ΛΖ'/1987, 498, Παπαγεωργίου-Γονατάς Σ., Το δικαίωμα σιωπής του κατηγορουμένου, ΠοινΧρ Μ'/1990, 246, Ο.

Τσόλκα, Το δικαίωμα στην μη αυτοενοχοποίηση και το τεκμήριο αθωότητας, ΠοινΧρ ΝΔ'/2004, 97.

5. Βλ. ΑΠ 268/2011 Αρμ 65/2011, 1369. Βλ. επίσης ΑΠ 923/2009 ΝοΒ 58/2010, 185, ΑΠ Ολ 2/1999 ΠοινΧρ ΜΘ'/1999, 811, με παρατ. Η. Αναγνωστόπουλου.
6. Σχετικά με τη θέση που υιοθετούν στο θέμα αυτό τα κράτη της ΕΕ βλ. για παράδειγμα Τ. Spronken et al, EU Procedural Rights in Criminal Proceedings, 2009, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <<http://arno.unimaas.nl/show.cgi?fid=16315>>, τελευταία επίσκεψη στις 11 Ιουλίου 2012.
7. Το ίδιο σημαντικό είναι και το παράδειγμα του Βελγίου, όπου με νόμο της 13ης Αυγούστου 2011 θεσμοθετήθηκε υποχρέωση ενημέρωσης ως προς το δικαίωμα σιωπής.

αναφερόμενοι διεξοδικά στην πρόσφατη νομολογία του ΕΔΔΑ και στον σοβαρό αντίκτυπό της στη Γαλλία.

II. Προβληματισμοί σχετικά με τη μη πρόβλεψη στον ΚΠΔ υποχρέωσης γνωστοποίησης του δικαιώματος σιωπής

Το δικαίωμα σιωπής είναι «κατακλωνισμένο», κατά τη γλαφυρή περιγραφή του Αλεξιάδη⁸, στις μακρόσυρτες διατάξεις του άρθρου 273 ΚΠΔ που αφορούν στην εξέταση του κατηγορουμένου κατά την κύρια ανάκριση και την προανάκριση. Πιο συγκεκριμένα, το άρθρο 273 παρ. 2 αναφέρει ότι όταν εκείνος που ενεργεί την εξέταση του κατηγορουμένου του εκθέσει την πράξη για την οποία απολογείται και τον προσκαλέσει να απολογηθεί και να υποδείξει τα μέσα της υπεράσπισής του, «ο κατηγορούμενος έχει δικαίωμα να αρνηθεί να απαντήσει». Αντιθέτως, το δικαίωμα σιωπής δεν αναγράφεται στο τμήμα του ΚΠΔ που κατοχυρώνει τα δικαιώματα των διαδίκων (άρθρα 96-108 ΚΠΔ) και ειδικότερα τα δικαιώματα του κατηγορουμένου (άρθρα 100-105 ΚΠΔ). Συνέπεια, ωστόσο, της θέσης αυτής του δικαιώματος σιωπής στον ΚΠΔ είναι να μην υφίσταται υποχρέωση γνωστοποίησής του στον κατηγορούμενο. Υποχρέωση γνωστοποίησης προβλέπεται από το άρθρο 103 ΚΠΔ για όλα τα δικαιώματα του κατηγορουμένου που αναφέρονται στις προηγούμενες διατάξεις στο τμήμα αυτό του ΚΠΔ, δηλαδή το δικαίωμα παράστασης στην ανάκριση με συνήγορο⁹, ανακοίνωσης του περιεχομένου του κατηγορητηρίου και των άλλων εγγράφων της ανάκρισης¹⁰ και παροχής προθεσμίας για απολογία¹¹. Αντίστοιχη υποχρέωση δεν προβλέπεται από το άρθρο 273 παρ. 2 ΚΠΔ ως προς το δικαίωμα σιωπής.

Δικαίως, ωστόσο, θα αναρωτηθεί κάποιος για το αν υφίσταται κανονιστικού περιεχομένου διαφορά ανάμεσα στο δικαίωμα σιωπής και τα υπόλοιπα δικαιώματα του κατηγορουμένου, η οποία να δικαιολογεί την παράλειψη αναγραφής του τελευταίου στο σχετικό τμήμα του ΚΠΔ και, κατά συνέπεια, τη μη γνωστοποίησή του στον κατηγορούμενο. Αν μη τι άλλο, το δικαίωμα σιωπής πηγάζει ευθέως από την ΕΣΔΑ και το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, γεγονός που επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι χρήζει τουλάχιστον το ίδιο αυστηρής προστασίας με τα υπόλοιπα δικαιώματα του κατηγορουμένου για τα οποία υφίσταται υποχρέωση γνωστοποίησης. Αλλά και από συμβολική άποψη, είναι τουλάχιστον ατυχές το δικαίωμα σιωπής να μην περιλαμβάνεται στο τμήμα εκείνο του ΚΠΔ το οποίο πανηγυρικά διατυπώνει τα θεμελιώδη δικαιώματα του κατηγορουμένου στην ποινική δίκη. Από τη στιγμή που η κρισιμότητά του για τον δίκαιο χαρακτήρα της ποινικής δίκης γίνεται ευρέως αποδεκτή, σε επίπεδο τόσο εθνικού όσο και διεθνούς δικαίου, είναι παράδοξο να κατοχυρώνεται το δικαίωμα με τρόπο που να συμβολίζει ότι είναι ίσως δευτερεύουσας σημασίας σε σχέση με τα υπόλοιπα δικαιώματα του κατηγορουμένου.

Ο σημαντικότερος, ωστόσο, προβληματισμός μας αφορά στο ότι η υπάρχουσα ρύθμιση του δικαιώματος σιωπής δεν επιτρέπει στην ουσία την αποτελεσματική προστασία του και αυτό διότι η μη γνωστοποίηση του δικαιώματος παρακωλύει λογικά την άσκησή του. Όπως πολύ ορθά παρατηρεί ο Καρράς, αναλύοντας το δικαίωμα σιωπής, «ένα δικαίωμα, που το αγνοεί κάποιος, δεν μπορεί φυσικά και να το ασκήσει¹²». Η μη συστηματική ένταξη του δικαιώματος σιωπής και μη κατάθεσης αυτοεπιβαρυντικών γεγονότων στις γενικές διατάξεις των άρθρων 96 επ. ΚΠΔ «είχε προδήλως ως συνέπεια να αγνοείται πλήρως η σημασία των δικαιωμάτων αυτών¹³», παρατηρεί η Τσόλκα, οδηγώντας έτσι σε ένα σημαντικό εμπειρικό επιχείρημα υπέρ της θέσπισης υποχρέωσης των ανακριτικών και προανακριτικών οργάνων να γνωστοποιούν στον κατηγορούμενο το δικαίωμά του αυτό. Το ίδιο ισχυρίζεται ο Δαλακούρας, εκκινώντας από τη θέση ότι «οι κατηγορούμενοι κατά κανόνα δεν γνωρίζουν τα δικαιώματα και τις δικονομικές δυνατότητές τους¹⁴». Αν μάλιστα λάβουμε υπόψη τα αποτελέσματα εμπειρικών ερευνών –οι οποίες έχουν γίνει κυρίως στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Μεγάλη Βρετανία και οι οποίες καταδεικνύουν πολυάριθμους παράγοντες που σε συντριπτικό ποσοστό οδηγούν τους κατηγορουμένους να παραιτούνται του δικαιώματος σιωπής τους, διατρέχοντας έτσι τον κίνδυνο να αυτοενοχοποιούνται, ακόμη και όταν τους έχει γνωστοποιηθεί το δικαίωμα αυτό¹⁵–, τότε γίνεται σαφές ότι αποτελεί ψευδαίσθηση να θεωρεί κάποιος ότι το δικαίωμα σιωπής μπορεί να ασκείται αποτελεσματικά σε περιπτώσεις όπου ο κατηγορούμενος δεν έχει καν ενημερωθεί σχετικά με αυτό.

Οι ανωτέρω προβληματισμοί μας οξύνονται από το γεγονός ότι το ίδιο καθεστώς ισχύει και για την αστυνομική προανάκριση του άρθρου 243 παρ. 2 ΚΠΔ, στην οποία και έχει εφαρμογή το άρθρο 273 ΚΠΔ, δεδομένου ότι η αστυνομική προανάκριση είναι κατεξοχήν το δικονομικό μέτρο στο οποίο συναντάμε τις πιο σημαντικές παραβιάσεις δικαιωμάτων του κατηγορουμένου. Η επώδυνη και μακρά εμπειρία της «μαρτυροποίησης» του κατηγορουμένου, της οποίας μάλιστα κύριος σκοπός πάντα υπήρξε η αυτοενοχοποίηση του εξεταζόμενου προσώπου¹⁶, αποδεικνύει του λόγου το αληθές¹⁷, ενώ ακόμη και μετά τις αλλαγές που επέφερε ο Ν 2408/1996 στην αστυνομική προανάκριση, με την ενεργοποίηση των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου σε αυτό το τόσο κρίσιμο τμήμα της προδικασίας, η κατάσταση φαίνεται να έχει βελτιωθεί μόνο στη θεωρία. Για παράδειγμα, οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ στην

12. Βλ. Α. Καρρά, ό.π., σελ. 398.

13. Ο. Τσόλκα, Η αρχή «nemo tenetur se ipsum prodere/accusare» στην ποινική δίκη, εκδ. Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, 2002, σελ. 150.

14. Ό.π., σελ. 320.

15. Όπως αναφέρει ο Kassir, Βασιζόμενος σε πληθώρα ερευνών από τις Ηνωμένες Πολιτείες και το Ηνωμένο Βασίλειο, «φαίνεται ότι 4 στους 5 υπόπτους παραιτούνται των δικαιωμάτων τους και υποβάλλουν τους εαυτούς τους στην ανακριτική εξέταση». S. Kassir, Confession Evidence: Commonsense Myths and Misconceptions (2008) 35 Criminal Justice and Behaviour 1309, 1312.

16. Βλ. Γ. Καμίνη, Παράνομα αποδεικτικά μέσα και συνταγματική κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων, έκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998, σελ. 215.

17. Βλ. σχετικά Ν. Ανδρουλάκη, Επί του προβλήματος της προανακριτικής απολογίας, ΝοΒ 22/1974, 1350. Βλ. επίσης ΑΠ 129/2006 ΠοινΧρ ΜΣΤ/2006, 712. Βλ. επίσης Χ. Μπάκα, ό.π., σελ. 499.

8. ΕΕΕυρΔ 1986, 52, παραπομπή από Θ. Δαλακούρα, ό.π., σελ. 317.

9. Άρθρο 100 ΚΠΔ.

10. Άρθρο 101 ΚΠΔ.

11. Άρθρο 102 ΚΠΔ.

υπόθεση Μπέκου και Κουτρόπουλου¹⁸, όπως και στην υπόθεση Ζελίλοφ¹⁹, στις οποίες η Ελλάδα καταδικάστηκε για παραβιάσεις του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ, το αποδεικνύουν ξεκάθαρα, ενώ παρότι αρκετά χρόνια έχουν πλέον περάσει από τα επώδυνα γεγονότα στο αστυνομικό τμήμα Ομοιοίας, με την εξευτελιστική και βάνουση μεταχείριση δύο κρατουμένων να γίνεται δημόσιο θέαμα μέσω της προβολής σχετικής μαγνητοσκοπήσης στην τηλεόραση²⁰, είναι εύλογο να αμφιβάλλει κάποιος κατά πόσο τέτοια φαινόμενα έχουν εκλείψει²¹.

Η νομολογία του Ακυρωτικού μας δε φαίνεται πάντως να έχει εντοπίσει την ανάγκη τροποποίησης της υπάρχουσας ρύθμισης του δικαιώματος σιωπής. Αντιθέτως μάλιστα, πρόσφατα δέχθηκε ο Άρειος Πάγος, με την απόφαση 923/2009, ότι το άρθρο 103 ΚΠΔ δεν μπορεί να εφαρμοστεί κατ'αναλογία ούτως ώστε να εγκαθιδρύεται υποχρέωση γνωστοποίησης και του δικαιώματος σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης²². Στην ίδια απόφαση αναφέρεται ρητά ότι «από τον συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 103 και 273 παρ. 2 ΚΠΔ, σαφώς συνάγεται ότι δεν υφίσταται υποχρέωση του ανακριτικού ή προανακριτικού υπαλλήλου να ανακοινώσει τα δικαιώματά του αυτά προς τον κατηγορούμενο, καθόσον τόσο το δικαίωμα σιωπής όσο και εκείνο της μη αυτοενοχοποίησης του, εναπόκειται στην ελεύθερη βούλησή του να αποφασίσει αν, με την απολογία του, θα καταστεί αποδεικτικό μέσο σε βάρος του εαυτού του²³». Το ερώτημα φυσικά το οποίο γεννά η συγκεκριμένη αιτιολόγηση είναι κατά πόσο είναι δυνατό να γίνεται λόγος για άσκηση του δικαιώματος σιωπής με βάση την ελεύθερη βούληση, όταν ο κατηγορούμενος δεν έχει προηγουμένως ενημερωθεί ότι μπορεί να ασκήσει το συγκεκριμένο δικαίωμα. Με άλλα λόγια, δεν προϋποθέτει η ελεύθερη βούληση τη γνώση των επιλογών τις οποίες διαθέτει κάποιος;

Σε άλλη απόφασή του, ο Άρειος Πάγος φαίνεται να διέγινωσε το πρόβλημα της διαφορετικής μεταχείρισης του δικαιώματος σιωπής σε σχέση με τα άλλα δικαιώματα του κατηγορουμένου, ως προς τη γνωστοποίησή τους στον κατηγορούμενο. Πιο συγκεκριμένα, έχοντας ήδη βεβαιώσει ότι ο Ανακριτής είχε εξηγήσει στους κατηγορουμένους όλα τα δικαιώματα που τους παρέχονταν από τα άρθρα 101 και 102 ΚΠΔ, ο Άρειος Πάγος εξέτασε στη συνέχεια το ερώτημα της μη εξήγησης του δικαιώματος σιωπής:

18. Αίτηση ν. 15250/02, 13 Μαρτίου 2006.

19. Αίτηση ν. 17060/03, 24 Αυγούστου 2007.

20. Η σχετική μαγνητοσκοπήση είναι διαθέσιμη μέσω γνωστού ιστοτόπου: <http://uk.youtube.com/watch?v=q13MfYkfywo>, τελευταία επίσκεψη στις 11 Ιουλίου 2012.

21. Όπως παρατηρεί και η *Συμμεωνίδου-Καστανίδου*, η πραγματική έκταση του φαινομένου της άσκησης βίας από αστυνομικούς εναντίον ατόμων που βρίσκονται υπό την εξουσία τους «επιβεβαιώνεται και από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Κακομεταχείρισης (CPT), η οποία, στην Έκθεσή της για το έτος 2007, διαπιστώνει εκτεταμένη χρήση βίας από τους αστυνομικούς σε βάρος ατόμων που έχουν συλληφθεί». *Ε. Συμμεωνίδου-Καστανίδου*, Η έννοια των βασανιστηρίων και των άλλων προσβολών της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας στον Ποινικό Κώδικα, ΠοινΧρ ΝΘ/2009, 3, με παραπομπή σε Report to the Government of Greece on the visit to Greece carried out by the CPT/Inf (2008) 3, σελ. 11.

22. ΣυμβαΠ 923/2009 ΠοινΧρ Ξ/2010, 223.

23. *ibid.*

Από τα ανωτέρω καθαρά προκύπτει ότι στους αναιρεσιόντες κατηγορουμένους εξηγήθηκαν από τον οικείο Ανακριτή όλα τα κατά τα άρθρα 101 και 102 ΚΠΔ δικαιώματά τους και έτσι δεν στερήθηκαν αυτοί των δικαιωμάτων που αφορούν την εμφάνιση, την εκπροσώπηση, την υπεράσπιση και την άσκηση των δικαιωμάτων που τους παρέχονται από το νόμο. Βέβαια στα δικαιώματα του κατηγορουμένου περιλαμβάνεται και εκείνο της σιωπής και της μη αυτοενοχοποίησης, ως ειδικότερης εκφράσεως του δικαιώματός του για δίκαιη δίκη ... αφού [όμως] το δικαίωμα αυτό δεν αναφέρεται στις διατάξεις των άρθρων 101 και 102 ΚΠΔ, δεν υφίστατο υποχρέωση του Ανακριτή, από το άρθρο 103 ή από κάποια άλλη διάταξη του εν λόγω Κώδικα, να εξηγηθεί ειδικώς στους αναιρεσιόντες κατηγορουμένους. *Αλλωστε οι αναιρεσιόντες ήταν δικηγόροι, δηλαδή γνώστες των οικείων διατάξεων του ΚΠΔ και δεν ήταν ανάγκη να τους εξηγήσει ο Ανακριτής τα δικαιώματά τους ως κατηγορουμένων²⁴.*

Με το σκεπτικό αυτό, ο Άρειος Πάγος απέρριψε ως αβάσιμο το λόγο αναίρεσης που στηριζόταν σε απόλυτη ακυρότητα λόγω παραβίασης των διατάξεων που καθορίζουν την άσκηση των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί μάλιστα το γεγονός ότι ο Άρειος Πάγος αισθάνθηκε την ανάγκη να αιτιολογήσει ειδικότερα τη μη γνωστοποίηση του δικαιώματος σιωπής και αυτοενοχοποίησης, εξηγώντας ότι οι κατηγορούμενοι ήταν δικηγόροι και επομένως γνώριζαν ήδη τα δικαιώματά τους. Ο συλλογισμός αυτός μπορεί να οδηγήσει στο εξ αντιδιαστολής επιχείρημα ότι ο Άρειος Πάγος δέχεται ήδη υποχρέωση γνωστοποίησης σε περιπτώσεις όπου ο κατηγορούμενος δεν μπορεί να υποτεθεί ότι έχει γνώση των συγκεκριμένων δικαιωμάτων του. Πιο σημαντικό ακόμη είναι το γεγονός ότι στην ουσία, με βάση τα ανωτέρω, ο Άρειος Πάγος δέχθηκε, έστω και με έμμεσο τρόπο, ότι η γνώση του δικαιώματος σιωπής είναι παράγοντας που αφορά το κατά πόσο τηρήθηκαν οι διατάξεις σχετικά με την άσκηση των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου. Πρέπει πάντως σε κάθε περίπτωση να τονιστεί στο σημείο αυτό ο σοβαρός κίνδυνος που ελλοχεύει σε *ex post facto* πιθανολογήσεις σχετικά με το αν ο κατηγορούμενος είχε γνώση ή όχι του δικαιώματος σιωπής και στην εξάρτηση της αναγνώρισης δικονομικών ακυροτήτων επί της βάσης αυτής²⁵. Μια τέτοια συλλογιστική μπορεί να οδηγήσει σε αυθαίρετες κρίσεις, από τη στιγμή που η πιθανολόγηση δεν μπορεί παρά να βασιστεί σε άκρως υποκειμενικά κριτήρια, τα οποία θα εφαρμόζονται κάθε φορά διαφορετικά ανάλογα με τις εμπειρίες του δικαστή.

Πάντως, άλλες αποφάσεις του Αρείου Πάγου περιορίστηκαν σε μία απλή αναφορά στο ότι από το συνδυασμό των άρθρων 103 και 273 παρ. 2 του ΚΠΔ δεν προκύπτει υποχρέωση να γνωστοποιηθεί στον κατηγορούμενο το δικαίωμα σιωπής και αυτοενοχοποίησης και, επομένως, από την παράλειψη γνωστοποίησης δεν παραβιάζονται οι διατάξεις για την υπεράσπιση του και δεν προκαλείται απόλυτη ακυρότητα της προδικασίας²⁶.

Σε αντιδιαστολή με τα ανωτέρω, πολύ θετική είναι η εξέλιξη που σημειώθηκε με την τροποποίηση του νομικού πλαισίου της προκαταρκτικής εξέτασης με το Ν 3160/2003²⁷. Πιο συγκεκριμένα, μετά την τροποποίηση του άρθρου 31 παρ. 2 ΚΠΔ προβλέπεται

24. ΑΠ 1711/2008 ΝοΒ 57/2009, 951 (έμφαση δική μας).

25. Βλ. *Ο. Τσόλκα*, ό.π., σελ. 151. Βλ. επίσης *Θ. Δαλακούρα*, ό.π., σελ. 320.

26. Βλ., για παράδειγμα, ΣυμβαΠ 1936/2008 ΝΟΜΟΣ.

27. Σχετικά με την προκαταρκτική εξέταση βλ. αναλυτικά σε *Σ. Δασκαλόπουλο*, Προκαταρκτική εξέταση: Παρόν και μέλλον μετά από οκτά-

πλέον ότι ο ύποπτος που εξετάζεται στο πλαίσιο προκαταρκτικής εξέτασης έχει δικαίωμα «να αρνηθεί εν όλω ή εν μέρει την παροχή εξηγήσεων». Το άρθρο 31 παρ. 2 προβλέπει, όμως, επιπροσθέτως, σε αντίθεση με το άρθρο 273 παρ. 2, την υποχρέωση αυτού που ενεργεί την προκαταρκτική εξέταση να ενημερώσει προηγουμένως τον εξεταζόμενο για τη δυνατότητα που του παρέχει ο νόμος να ασκήσει το δικαίωμα σιωπής. Κατά παράδοξη επομένως τρόπο, το πρόσωπο που εξετάζεται στην προκαταρκτική εξέταση ενημερώνεται για το θεμελιώδες αυτό δικαίωμά του, κάτι που δεν ισχύει στην κύρια ανάκριση, την προανάκριση αλλά και την αστυνομική προανάκριση.

Ακόμη μεγαλύτερη εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι το υπόδειγμα «έκθεσης εξέτασης κατηγορουμένου» περιλαμβάνει το δικαίωμα σιωπής σε αυτά που ο ανακριτικός υπάλληλος εξηγεί στον εξεταζόμενο. Πιο συγκεκριμένα, το υπόδειγμα περιλαμβάνει το ακόλουθο τυποποιημένο τμήμα:

Στη συνέχεια, αφού ανακοινώσαμε στον εξεταζόμενο το περιεχόμενο των εγγράφων της ανάκρισης, εξηγήσαμε σ' αυτόν, σύμφωνα με το άρθρο 103 του Κώδικας Ποινικής Δικονομίας, με σαφήνεια όλα τα δικαιώματά του, που προβλέπονται από τα άρθρα 100, 101, 102, 103, 104, 105 και 273 του ΚΠΔ και ειδικότερα ότι δικαιούται: να παρίσταται μετά συνηγόρου, μετά του οποίου δεν μπορεί να απαγορευθεί η επικοινωνία του σε καμιά περίπτωση, να μελετήσει ο ίδιος ή ο συνήγορός του τα έγγραφα της ανάκρισης και του κατηγορητηρίου (πραγματικών περιστατικών - κατηγορίας), να του χορηγηθούν αντίγραφα αυτών με δική του δαπάνη και μετά από γραπτή αίτησή του, να ζητήσει προθεσμία μέχρι 48 ωρών, προ της παρέλευσης της οποίας δεν υποχρεούται σε απολογία και ότι δύναται να δοθεί παράταση της προθεσμίας αυτής με αίτησή του, να αρνηθεί να απαντήσει (δικαίωμα σιωπής)²⁸ και να παραδώσει την απολογία του γραπτή.

Εν ολίγοις, στην πράξη το άρθρο 103 ΚΠΔ φαίνεται να ερμηνεύεται διασταλτικά ώστε να έχει εφαρμογή και ως προς το δικαίωμα σιωπής του άρθρου 273 ΚΠΔ, παρότι αυτό δεν προβλέπεται από το γράμμα του νόμου, κάτι που δεν είναι ωστόσο αρκετό ώστε να εγγυηθεί την προστασία του συγκεκριμένου δικαιώματος του εξεταζόμενου προσώπου σε κάθε περίπτωση ανεξαρτήτως. Μάλιστα, είναι ιδιαίτερα αμφίβολο κατά πόσο η ενημέρωση που περιγράφεται στην έκθεση εξέτασης λαμβάνει χώρα στην πράξη. Όπως παρατηρεί χαρακτηριστικά η Τσόλκα, η έντυπη περικοπή από την έκθεση εξέτασης φαίνεται «να εξυπηρετεί την τήρηση προσοχημάτων, αν ληφθεί υπόψη ότι στην πράξη σημειώνεται ένα ογκούμενο κύμα προθύμου παραίτησης από τα σχετικά δικαιώματα²⁹». Επιπλέον, από τη στιγμή που, όπως είδαμε ανωτέρω, η μη ενημέρωση του κατηγορουμένου ως προς το δικαίωμα σιωπής του δεν αποτελεί, με βάση τη νομολογία του Αρείου Πάγου, αποδεκτό λόγο αναίρεσης, η προστασία του δικαιώματος εναπόκειται στην ουσία στην καλή θέληση των αρμόδιων ανακριτικών και προανακριτικών αρχών, αφού ο κατηγορούμενος ο οποίος δεν τυγχάνει του «προνομίου» να του γνωστοποιηθεί το αναφαί-

ρετο αυτό δικαίωμά του, δεν έχει στη διάθεσή του κάποιο ένδικο μέσο ώστε να δύναται να αναστρέψει την κατάσταση.

Συμπερασματικά, η μη ενημέρωση του κατηγορουμένου σχετικά με το δικαίωμα σιωπής του αντικρούει στις επιταγές της λογικής, που προϋποθέτουν τη γνώση ενός δικαιώματος ως αποκλειστική προϋπόθεση της αποτελεσματικής άσκησής του, όπως και στα εμπειρικά επιχειρήματα ότι η μη γνωστοποίηση οδηγεί σε άγνοια ως προς το δικαίωμα, αλλά και ότι η άσκηση του δικαιώματος παρακωλύεται στην πράξη ακόμη και όταν υφίσταται τέτοια γνώση, πόσο μάλλον όταν κάτι τέτοιο δεν έχει συμβεί. Επίσης, η υφιστάμενη πλέον απόκλιση ως προς τη ρύθμιση του δικαιώματος σιωπής ανάμεσα στην προκαταρκτική εξέταση και το ανακριτικό και προανακριτικό στάδιο της προδικασίας δικαιολογεί *ipso facto* την ανάγκη παρέμβασης του νομοθέτη στην κατεύθυνση της ανεύρεσης μίας ενιαίας λύσης. Όπως παρατηρεί ο Καρράς, η υποχρέωση ενημέρωσης σωστά προβλέπεται στις περιπτώσεις που ενεργείται προκαταρκτική εξέταση, κάτι που πρέπει να γίνει δεκτό «και στην ανάκριση κατ' εφαρμογή του επιχειρήματος από το ελάσσον στο μείζον³⁰». Τέλος, η μη αναγνώριση από τον ΚΠΔ υποχρέωσης γνωστοποίησης έρχεται πλέον σε σύγκρουση και με την πρακτική της αναφοράς τέτοιων ενημέρωσης σε υποδείγματα «έκθεσης εξέτασης κατηγορουμένου».

Στην ελληνική θεωρία πάντως γίνεται ευρέως δεκτό ότι η υποχρέωση των ανακριτικών και προανακριτικών αρχών να ενημερώνουν τον κατηγορούμενο ως προς τα δικαιώματά του περιλαμβάνει το δικαίωμα σιωπής³¹. Υποστηρίζεται μάλιστα ότι πρέπει να υπάρξει *de lege ferenda* ρύθμιση του θέματος αυτού, με αναγνώριση υποχρέωσης ενημέρωσης ως προς το δικαίωμα σιωπής, «στα πλαίσια εναρμόνισης των διατάξεων που ρυθμίζουν τις σχετικές δικονομικές δυνατότητες του κατηγορουμένου στην προδικασία και την κύρια διαδικασία, με τις σύγχρονες αντιλήψεις και τις αρχές του κράτους δικαίου και της δίκαιης διεξαγωγής της δίκης³²». Κάτι τέτοιο δεν επιδέχεται πλέον αμφισβήτησης με βάση πρόσφατες αποφάσεις του ΕΔΔΑ.

III. Η γνωστοποίηση του δικαιώματος σιωπής ως συστατικό στοιχείο του δικαιώματος στη δίκαιη δίκη: η πρόσφατη νομολογία του ΕΔΔΑ

Με αφετηρία τη θεμελιώδη απόφαση του Νοεμβρίου του 2008 στην υπόθεση *Salduz* κατά Τουρκίας³³, το Δικαστήριο του Στρασβούργου έχει δώσει νέα πνοή στα δικαιώματα του κατηγορουμένου κατά την εξέτασή του από την αστυνομία και τα ανακριτικά και προανακριτικά όργανα γενικότερα, με άξονα την πρόσβαση σε δικηγόρο από την πρώτη στιγμή της κράτησης αλλά και κατά τη διάρκεια της εξέτασης του κατηγορουμένου. Στην υπό-

30. Ό.π., σελ. 398.

31. Βλ. *Ο. Τσόλκα*, ό.π., σελ. 150, με αναφορά στους *Αλεξιάδη*, *Δαλακούρα*, *Καρρά*, *Ζησιάδη* και *Γαρδίκια* (υποσ. 52). Βλ. επίσης *Α. Μαργαρίτη*, Τα δικαιώματα του κατηγορουμένου στην προανάκριση και κύρια ανάκριση, σε *Ελληνική Εταιρεία Ποινικού Δικαίου*, Τα δικαιώματα του κατηγορουμένου στην ποινική διαδικασία γενικά, Πρακτικά του Γ' Πανελληνίου Συνεδρίου, 1991, σελ. 42.

32. Βλ. *Θ. Δαλακούρα*, ό.π., σελ. 321. Βλ. επίσης *Α. Καρρά*, ό.π., σελ. 398.

33. Αίτηση ν. 36391/02, 27 Νοεμβρίου 2008.

χρον εμπειρία εφαρμογής της νέας θεσμικής μορφής της, ΠοινΧρ Ε' 2011, 419.

28. Έμφαση δική μας.

29. Βλ. *Ο. Τσόλκα*, ό.π., σελ. 152, με παραπομπή σε παρατηρήσεις *Η. Αναγνωστόπουλου* στην απόφαση της ΑΠ Ολ 2/1999, ΠοινΧρ ΜΘ/1999, 813.

θεση Salduz, ο κατηγορούμενος, ως ύποπτος αδικήματος που προβλέπονταν από τη νομοθεσία περί τρομοκρατίας³⁴, στερήθηκε του δικαιώματος να έχει πρόσβαση σε συνήγορο κατά την κράτησή του από την αστυνομία. Την υπόθεση δίκασε το Τμήμα Ευρείας Συνθέσεως (Grand Chamber) του ΕΔΔΑ, το οποίο στάθηκε ιδιαίτερα στην ευάλωτη θέση του κατηγορουμένου κατά το ανακριτικό και προανακριτικό στάδιο της προδικασίας, υπογραμμίζοντας ότι «στις περισσότερες περιπτώσεις, αυτή η ιδιαίτερα ευάλωτη θέση μπορεί να θεραπευθεί κατάλληλα μόνο με τη συμπάρασταση από συνήγορο³⁵» και ότι η «πρόσβαση από νωρίς σε συνήγορο είναι μέρος των δικονομικών δικαιωμάτων τα οποία το Δικαστήριο θα λάβει ιδιαίτερα υπόψη κατά την εξέταση του αν κάποια διαδικασία εξαφάνισε την ίδια την ουσία του δικαιώματος στη μη αυτοενοχοποίηση³⁶». Το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ απαιτεί «κατά κανόνα, πρόσβαση σε συνήγορο από τη στιγμή της πρώτης εξέτασης του υπόπτου από την αστυνομία³⁷» και ότι «τα δικαιώματα της υπεράσπισης θα βλάπτονται κατά κανόνα ανεπανόρθωτα κάθε φορά που ενοχοποιητικές καταθέσεις [του κατηγορουμένου] θα χρησιμοποιούνται για να στηρίξουν την ενοχή του, όταν οι καταθέσεις θα έχουν γίνει κατά την εξέταση από την αστυνομία χωρίς [ο κατηγορούμενος να έχει] πρόσβαση σε συνήγορο³⁸». Εν συντομία, το ΕΔΔΑ αναγνώρισε για πρώτη φορά με την απόφαση αυτή ότι η πρόσβαση σε συνήγορο στο στάδιο αυτό της προδικασίας είναι συστατικό στοιχείο του δικαιού χαρακτήρα της ποινικής δίκης. Η απόφαση αυτή δικαίως θεωρείται ότι οδήγησε σε «άνευ προηγούμενου επανάσταση ως προς τα δικαιώματα του υπόπτου³⁹», η οποία δεν μπορούσε να μην αγγίξει και το δικαίωμα σιωπής.

Έτσι λοιπόν, μετά την υπόθεση Salduz, το ΕΔΔΑ κλήθηκε σε μια σειρά υποθέσεων να διευκρινίσει τις προϋποθέσεις σύμφωνα με τις οποίες η μη πρόσβαση σε συνήγορο θα οδηγούσε σε παραβίαση του δικαιώματος στη δίκαιη δίκη. Αυτό που ενδιαφέρει ιδιαίτερα στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης είναι ότι η γνωστοποίηση του δικαιώματος σιωπής αποτέλεσε σημείο αναφοράς στις περισσότερες από αυτές τις υποθέσεις, παρότι πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι καμία από αυτές δεν ασχολείται *αποκλειστικά* με το δικαίωμα σιωπής.

Το ΕΔΔΑ διακήρυξε επανειλημμένως στις υποθέσεις αυτές ότι το δικαίωμα σιωπής και το δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης είναι διεθνώς αναγνωρισμένοι κανόνες που βρίσκονται στην καρδιά της έννοιας της δίκαιης δίκης κατά το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ⁴⁰. Στην απόφαση Panovits, η οποία δημοσιεύθηκε λίγες μόλις ημέρες μετά

την απόφαση Salduz, το Δικαστήριο καταδίκασε την Κύπρο για παραβίαση του άρθρου 6 εξαιτίας μη πρόσβασης του κατηγορουμένου σε συνήγορο στα αρχικά στάδια της εξέτασής του από την αστυνομία⁴¹. Στην υπόθεση αυτή η αστυνομία είχε ενημερώσει τον κατηγορούμενο ότι δεν υποχρεούτο να πει οτιδήποτε, εκτός και αν το επιθυμούσε, και ότι, αν έλεγε κάτι, αυτό θα μπορούσε να αξιοποιηθεί ως αποδεικτικό μέσο στη μετέπειτα διαδικασία⁴². Το Δικαστήριο έλαβε το γεγονός αυτό υπόψη του, συμπέρανε ωστόσο ότι η απλή αυτή γνωστοποίηση δεν ήταν αρκετή ώστε να επιτρέψει στον κατηγορούμενο να διαπιστώσει σε επαρκή βαθμό τα δικαιώματα που του παρέχονταν από το νόμο⁴³. Με άλλα λόγια, το Δικαστήριο φαίνεται να δέχθηκε ότι η γνωστοποίηση του δικαιώματος σιωπής είναι σημαντικό στοιχείο της δίκαιης δίκης, αλλά όχι σε βαθμό που να επιτρέπει στο Δικαστήριο να θεραπεύσει παραβιάσεις σχετικά με το δικαίωμα παράστασης με συνήγορο.

Η ερμηνεία αυτή επιβεβαιώνεται από την απόφαση Pischalnikov κατά Ρωσίας, όπου το Δικαστήριο του Στρασβούργου διευκρίνισε ότι η γνωστοποίηση του δικαιώματος σιωπής «συνιστά την ελάχιστη δυνατή αναγνώριση του δικαιώματος αυτού ... και επιτυγχάνει στον ελάχιστο δυνατό βαθμό στην αποστολή να εξοικειώσει τον κατηγορούμενο με τα δικαιώματα που του αναγνωρίζει ο νόμος⁴⁴». Επί της βάσης αυτής, το Δικαστήριο διαπίστωσε και πάλι παραβίαση της αρχής της δίκαιης δίκης, καθώς η αστυνομία να μην είχε ενημερώσει τον κατηγορούμενο ως προς το δικαίωμα σιωπής, δεν του είχε επιτρέψει ωστόσο να συναντηθεί με συνήγορο. Η ανωτέρω πάντως διατύπωση του Δικαστηρίου ως προς τη γνωστοποίηση του δικαιώματος σιωπής είναι ενδεικτική του βαθμού στον οποίο η ρύθμιση του ελληνικού δικαίου δε συμβαδίζει πλέον με τη νομολογία της ΕΣΔΑ. Με το να μην καθιστά υποχρεωτική τη γνωστοποίηση του δικαιώματος σιωπής το ελληνικό δίκαιο δεν παρέχει στην ουσία το *minimum* προστασίας που απαιτείται, παρότι βέβαια, όπως περιέργως, παρέχει αυτό που σε άλλες χώρες θεωρείται το *maximum* προστασίας, δηλαδή το δικαίωμα παράστασης με συνήγορο στο στάδιο της αστυνομικής προανάκρισης.

Ακόμη πιο ενδιαφέρουσες για την παρούσα μελέτη είναι οι πρόσφατες αποφάσεις του Δικαστηρίου του Στρασβούργου στις οποίες είτε δεν υπήρξε γνωστοποίηση του δικαιώματος σιωπής είτε γνωστοποίηση υπήρξε αλλά ήταν ελαττωματική. Η υπόθεση Shabelnik κατά Ουκρανίας⁴⁵ αφορά την τελευταία περίπτωση. Στην υπόθεση αυτή το Δικαστήριο στήριξε την απόφασή του περί παραβίασης του δικαιώματος στη δίκαιη δίκη τόσο στην παρακώλυση πρόσβασης σε συνήγορο όσο και σε ελαττώματα που αφορούσαν στη γνωστοποίηση του δικαιώματος σιωπής. Ειδικότερα, το Δικαστήριο δέχθηκε ότι η αστυνομία να μην είχε ενημερώσει τον κατηγορούμενο ότι είχε το δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης, ταυτόχρονα ωστόσο τον είχε προειδοποιήσει ότι θα είχε ποινική ευθύνη σε περίπτωση που αρνούνταν να δώσει κατάθεση, με αποτέλεσμα δικαιολογημένα να έχει δημιουργηθεί σύγχυση σε αυτόν ως προς τις πιθανές συνέπειες της άσκησης του δικαιώματος σιωπής, ιδιαίτερα από τη στιγμή που δεν είχε την ευκαιρία να

34. Συμμετοχή σε παράνομη συγκέντρωση με σκοπό την υποστήριξη του Εργατικού Κόμματος του Κουρδιστάν (PKK). Άρθρο 169 του Ποινικού Κώδικα της Τουρκίας και τμήμα 5 του αντι-τρομοκρατικού νόμου 3713.

35. Salduz κατά Τουρκίας, Αίτηση ν. 36391/02, 27 Νοεμβρίου 2008, παρ. 54.

36. *ibid.*

37. *ibid.*, παρ. 55.

38. *ibid.*

39. C. Saas, *Défendre en garde à vue: une révolution... de papier*, Actualité juridique pénal 2010, σελ. 27.

40. Βλ. Balitskiy κατά Ουκρανίας, αίτηση ν. 12793/03, 3 Νοεμβρίου 2011, παρ. 38, Pischalnikov κατά Ρωσίας, αίτηση ν. 7025/04, 24 Σεπτεμβρίου 2009, παρ. 71, Getiren κατά Τουρκίας, αίτηση ν. 10301/03, 22 Ιουλίου 2008.

41. Αίτηση ν. 4268/04, 11 Δεκεμβρίου 2008.

42. *ibid.*, παρ. 44 επ.

43. *ibid.*, παρ. 74.

44. Αίτηση ν. 7025/04, 24 Σεπτεμβρίου 2009, παρ. 79.

45. Αίτηση ν. 16404/03, 19 Φεβρουαρίου 2009.

έχει πρόσβαση σε συνήγορο ώστε να δύναται να ζητήσει διευκρινίσεις⁴⁶.

Στις υποθέσεις Adamkiewicz κατά Πολωνίας⁴⁷ και Brusco κατά Γαλλίας⁴⁸ δεν υπήρξε καμία ενημέρωση του κατηγορουμένου ως προς το δικαίωμα σιωπής, καθώς κάτι τέτοιο δεν προβλεπόταν από τη νομοθεσία των συγκεκριμένων κρατών κατά τη χρονολογία της αστυνομικής διερεύνησης των ανωτέρω υποθέσεων. Στις περιπτώσεις αυτές το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του δικαιώματος στη δίκαιη δίκη, σπριζιζόμενο εν μέρει στη μη γνωστοποίηση του δικαιώματος σιωπής.

Στην πρώτη εξ αυτών των υποθέσεων, η οποία αφορούσε σε τραγική περίπτωση ανθρωποκτονίας με θύμα 12χρονο, ο κατηγορούμενος, ηλικίας 15 ετών, συνάντησε τον δικηγόρο του για πρώτη φορά έξι ολόκληρες εβδομάδες μετά τη σύλληψη και πρώτη εξέτασή του από την αστυνομία, παρότι καθ' όλο το διάστημα αυτό ο δικηγόρος δε σταμάτησε να καταθέτει αιτήσεις στον αρμόδιο δικαστή ούτως ώστε να του επιτραπεί να επικοινωνήσει με τον πελάτη του. Το ΕΔΔΑ έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στο γεγονός αυτό, κρίνοντας ότι είχε ως αποτέλεσμα να μην γίνει κατά το μεγάλο αυτό χρονικό διάστημα καμία γνωστοποίηση στον κατηγορούμενο σχετικά με το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησής του⁴⁹. Πιο λεπτομερώς, το Δικαστήριο εξήγησε ότι με το να αποκλείουν την πρόσβαση του κατηγορουμένου σε συνήγορο, οι αρμόδιες ανακριτικές αρχές κατάφεραν να αποκτήσουν την ομολογία του πριν καλά καλά ο κατηγορούμενος, «ο οποίος υποτίθεται πως απολαμβάνει του τεκμηρίου αθωότητας, μπορέσει να ενημερωθεί σχετικά με το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησής του⁵⁰». Σημείωσε δε το δικαστήριο ότι δε φαινόταν οι ανακριτικές αρχές να έχουν γνωστοποιήσει οι ίδιες στον κατηγορούμενο το δικαίωμά του αυτό⁵¹. Με βάση τις σκέψεις αυτές, το Δικαστήριο οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι υπήρξε και στην περίπτωση αυτή παραβίαση του δικαιώματος στη δίκαιη δίκη.

Ίδια κατάληξη είχε και η υπόθεση Brusco κατά Γαλλίας⁵² στην οποία το ΕΔΔΑ συνέδεσε ακόμη πιο ξεκάθαρα τη γνωστοποίηση του δικαιώματος σιωπής με το δικαίωμα παράστασης με συνήγορο. Πιο συγκεκριμένα το Δικαστήριο δέχθηκε στην υπόθεση αυτή ότι ο κατηγορούμενος «έχει το δικαίωμα σε παράσταση με συνήγορο από την έναρξη της κράτησής του από την αστυνομία αλλά και κατά τη διάρκεια της ανακριτικής εξέτασής του, και αυτό ισχύει *a fortiori* όταν δεν του έχει γνωστοποιηθεί από τις αρμόδιες αρχές το δικαίωμα σιωπής του⁵³».

Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η πρόσφατη απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση Stojkovic κατά Γαλλίας και Βελγίου⁵⁴, στην οποία το κεντρικό ερώτημα αφορούσε στο κατά πόσο ο κατηγορούμενος είχε παράσχει στις αρμόδιες ανακριτικές αρ-

χές, με τη συγκατάθεσή του, επιβαρυντικά για τον ίδιο στοιχεία. Όπως παραδέχθηκε το ΕΔΔΑ, τέτοια συγκατάθεση θα μπορούσε όντως να συνάγεται από το γεγονός ότι ο κατηγορούμενος είχε ενημερωθεί ότι η κατάθεσή του θα μπορούσε να αξιοποιηθεί στην ποινική δίκη. Παρ' όλα αυτά, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι καθώς οι ανακριτικές αρχές δεν είχαν γνωστοποιήσει στον κατηγορούμενο το δικαίωμα σιωπής του και καθώς ο τελευταίος έλαβε την απόφαση να μιλήσει στις αρχές χωρίς να έχει συμβουλευθεί προηγουμένως συνήγορο, δεν ήταν δυνατό να θεωρείται ότι είχε παραιτηθεί, με τρόπο που να μην επιδέχεται καμία αμφισβήτηση⁵⁵, τόσο του δικαιώματος σιωπής όσο και του δικαιώματος παράστασης με συνήγορο. Το ΕΔΔΑ κατέληξε και στην υπόθεση αυτή στο συμπέρασμα πως είχε υπάρξει παραβίαση του δικαιώματος στη δίκαιη δίκη. Στο ίδιο συμπέρασμα είχε φθάσει το Δικαστήριο στην υπόθεση Salduz, εξηγώντας πως η απλή αναφορά του δικαιώματος σιωπής σε ένα έντυπο που απαριθμούσε τα δικαιώματα του κατηγορουμένου και το οποίο είχε υπογράψει ο τελευταίος δεν επαρκούσε ώστε να μπορεί να θεωρηθεί αδιαμφισβήτητη η παραίτησή του από το δικαίωμά του αυτό⁵⁶.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι στο σύνολο των αποφάσεων που ανάλυσαμε προηγουμένως το ΕΔΔΑ συνέδεσε άμεσα τη γνωστοποίηση του δικαιώματος σιωπής με τον σεβασμό του δικαιώματος στη δίκαιη δίκη. Από τη στιγμή λοιπόν που το ελληνικό δίκαιο δεν προβλέπει τέτοια γνωστοποίηση, με εξαίρεση την περίπτωση της προκαταρκτικής εξέτασης, δημιουργείται κενό ως προς μια σημαντική πτυχή του δικαιώματος στη δίκαιη δίκη. Το κενό αυτό θα πρέπει ο Έλληνας νομοθέτης να το καλύψει εγκαίρως, προτού δηλαδή έρθει η χώρα μας αντιμέτωπη με μια πιθανή καταδίκη στο ΕΔΔΑ. Είναι χαρακτηριστικό το πρόσφατο παράδειγμα της Γαλλίας, η οποία αναθεώρησε τη θέση της στο πεδίο αυτό μετά την καταδίκη της στην υπόθεση Brusco.

Πρέπει να τονιστεί ότι η Γαλλία αποτελούσε έως πρόσφατα μία από τις ελάχιστες χώρες σε ευρωπαϊκό επίπεδο όπου οι αστυνομικές αρχές δεν υπείχαν υποχρέωση να γνωστοποιούν το δικαίωμα σιωπής στα πρόσωπα που εξετάζαν κατά την αστυνομική προανάκριση. Μόνο κατά την περίοδο 2000-2003 είχε θεσμοθετηθεί τέτοια υποχρέωση, αλλά ήταν τόσο μεγάλες οι αντιδράσεις στην εξέλιξη αυτή, ιδιαίτερα από την πλευρά της αστυνομίας και μερίδας της θεωρίας, ώστε γρήγορα επανήλθε η Γαλλία στην πρότερη παγιωμένη θέση της στο πεδίο αυτό. Το γεγονός λοιπόν ότι η νομολογία του Στρασβούργου οδήγησε σε πλήρη ανατροπή της κατάστασης αυτής, εξαναγκάζοντας στην ουσία τη Γαλλία να αναγνωρίσει υποχρέωση γνωστοποίησης, παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον για την Ελλάδα όπου ακόμη και σήμερα δεν παρατηρείται κάποια κινητικότητα στην κατεύθυνση μιας τέτοιας εξέλιξης.

46. *ibid.*, παρ. 59.

47. Αίτηση ν. 54729/00, 2 Μαρτίου 2010.

48. Αίτηση ν. 1466/07, 19 Οκτωβρίου 2010.

49. Adamkiewicz κατά Πολωνίας, αίτηση ν. 54729/00, 2 Μαρτίου 2010, παρ. 86.

50. *ibid.*, παρ. 88.

51. *ibid.*

52. Αίτηση ν. 1466/07, 14 Οκτωβρίου 2010.

53. *ibid.*, παρ. 48.

54. Αίτηση ν. 25303/08, 27 Οκτωβρίου 2011.

55. Όπως επιβεβαίωσε η απόφαση Salduz, για να είναι έγκυρη η παραίτηση του κατηγορουμένου από τα δικαιώματά που αφορούν στον δίκαιο χαρακτήρα της δίκης θα πρέπει αυτή να αποδεικνύεται με αδιαμφισβήτητο τρόπο. Θα πρέπει επίσης να έχει τηρηθεί ένα *minimum* προστατευτικών εγγυήσεων, ανάλογου με τη σημασία της παραίτησης του κατηγορουμένου από τα δικαιώματά του. Salduz κατά Τουρκίας, ό.π., παρ. 59. Βλ. επίσης Sejdovic κατά Ιταλίας, αίτηση ν. 56581/00, 1 Μαρτίου 2006, παρ. 86.

56. Salduz κατά Τουρκίας, ό.π., παρ. 59.

IV. Η επίδραση της νομολογίας του ΕΔΔΑ: η αναγνώριση υποχρέωσης γνωστοποίησης του δικαιώματος σιωπής στη Γαλλία

Η απόφαση Salduz και η σημαντική νομολογία που την ακολούθησε οδήγησαν σε ανατροπή του σκηνικού της αστυνομικής προανάκρισης στη Γαλλία (*garde à vue*), με την ψήφιση του νόμου της 14ης Απριλίου του 2011⁵⁷, ο οποίος αναγνώρισε το δικαίωμα παράστασης με συνήγορο κατά την εξέταση του κατηγορουμένου από την αστυνομία και την υποχρέωση γνωστοποίησης σε αυτόν του δικαιώματος σιωπής. Έως τότε, το στάδιο αυτό της προδικασίας αντανάκλασε έντονα την αρχή της εξεταστικής δίκης, καθώς κινούνταν στον άξονα μιας καθόλα παθητικής συμμετοχής του κατηγορουμένου, η οποία κατά κύριο λόγο πραγματοποιούνταν μέσα από τον περιορισμό θεμελιωδών δικαιωμάτων του⁵⁸. Κυρίως, ο κατηγορούμενος στερούταν του δικαιώματος να εξετάζεται από τις αστυνομικές αρχές παρουσία συνηγόρου. Πέρα από μία συνάντηση διάρκειας μισής ώρας, η οποία λάμβανε χώρα κατά την έναρξη της κράτησης⁵⁹, ο τελευταίος δεν είχε το δικαίωμα να έχει κάποια άλλη επαφή με το συνήγορό του, ευρισκόμενος πραγματικά στο έλεος της αστυνομίας για τις 24 ώρες που αρχικά θα διάρκειασε η κράτηση⁶⁰. Στο πλαίσιο αυτό μιας ιδιαίτερα δυσμενούς μεταχείρισης του κατηγορουμένου, από την οπτική γωνία των υπερασπιστικών του δικαιωμάτων, δεν αποτελεί ίσως έκπληξη το γεγονός ότι δεν προβλεπόταν ούτε ενημέρωση του τελευταίου σχετικά με το δικαίωμα σιωπής του⁶¹.

As εξετάσουμε, όμως, με μεγαλύτερη λεπτομέρεια τον τρόπο με τον οποίο το γαλλικό δικαίο πέρασε από μία κατεξοχή αρνητι-

κή αντιμετώπιση της ενημέρωσης του κατηγορουμένου ως προς το δικαίωμα σιωπής του στη ρητή πρόβλεψή της με το νόμο της 14ης Απριλίου 2011. Για πρώτη φορά εισήχθη στον γαλλικό ΚΠΔ υποχρέωση γνωστοποίησης του δικαιώματος σιωπής με το νόμο της 15ης Ιουνίου του 2000. Ειδικότερα, το άρθρο 63-1 εδ. 1 του γαλλ. ΚΠΔ προέβλεπε ότι η αστυνομία είχε την υποχρέωση, με την έναρξη της κράτησης του κατηγορουμένου με σκοπό την εξέτασή του, να τον ενημερώσει ότι «έχει το δικαίωμα να μην απαντήσει στις ερωτήσεις που θα του υποβληθούν από τις ανακριτικές αρχές». Η θεσμοθέτηση τέτοιας υποχρέωσης αποτέλεσε «κίνηση ιδιαίτερα συμβολικής αξίας», σύμφωνα με τον *Nuttens*⁶², κάτι που δεχόταν και ο *Leclerc*, από τη στιγμή που το δικαίωμα σιωπής προβλεπόταν ρητά για πρώτη φορά από το γαλλ. ΚΠΔ⁶³. Άλλοι εκπρόσωποι της θεωρίας, ωστόσο, δεν επέδειξαν τον ίδιο ενθουσιασμό. Κατά την άποψη του *Pradel*, για παράδειγμα, «η νομοθετική αλλαγή ήταν μικρής σημασίας», καθώς οι ύποπτοι και ιδιαίτερα αυτοί που ενεργούν κατ'επάγγελμα γνωρίζουν πάντα ότι δεν υποχρεούνται να μιλήσουν στην αστυνομία⁶⁴. Κάποια σχόλια κατά τις σχετικές συζητήσεις στο Κοινοβούλιο ήταν ακόμη πιο επικριτικά, όπως, για παράδειγμα, η άποψη ότι η γνωστοποίηση του δικαιώματος σιωπής θα αφαιρούσε πλέον από τις αρχές τη δυνατότητα να αιφνιδιάζουν τον κατηγορούμενο κατά την εξέτασή του, να τον κάνουν δηλαδή να ξεχάσει ότι έχει το δικαίωμα να σιωπήσει ώστε να μιλήσει στην αστυνομία⁶⁵.

Οι αμφιβολίες που υπήρχαν ως προς τις συνέπειες που θα μπορούσε να έχει η γνωστοποίηση του δικαιώματος σιωπής αντανάκλωνται ξεκάθαρα στην εγκύκλιο του Υπουργείου Δικαιοσύνης η οποία αφορούσε στην εφαρμογή των διατάξεων που θα εισάγονταν στον γαλλ. ΚΠΔ με τον νόμο της 15ης Ιουνίου του 2000. Ερμηνεύοντας τη διάταξη του άρθρου 63-1 εδ. 1, η εγκύκλιος εξηγήσε πιο αναλυτικά ότι το δικαίωμα σιωπής του κατηγορουμένου δεν θα έπρεπε «να εννοηθεί ότι επιτρέπει στον ύποπτο να θέτει τέλος στην εξέτασή του» από την αστυνομία και ότι «μια πρώτη άρνηση να μιλήσει προφανώς δεν θα απαγόρευε στις ανακριτικές αρχές να συνεχίσουν όλες τις ερωτήσεις που ενδεχομένως να φαίνονται απαραίτητες σε αυτές»⁶⁶.

Η συγκεκριμένη διατύπωση του άρθρου 63-1 εδ. 1 παρέμεινε ωστόσο σε ισχύ για λίγο περισσότερο από ένα έτος. Με το νόμο της 4ης Μαρτίου του 2002, υπήρξε αναδιατύπωση της ανωτέρω διάταξης με σκοπό το δικαίωμα σιωπής να παρουσιάζεται πλέον ως μία από τις επιλογές που διέθετε ο κατηγορούμενος και όχι ως το αποκλειστικό ή κατεξοχή δικαίωμά του. Έτσι, ο κατηγο-

57. Loi n° 2011-392 du 14 avril 2011 relative à la garde à vue.

58. Σχετικά με τα χαρακτηριστικά αυτά της εξεταστικής δίκης βλ. γενικά *M. Damaška*, *The Faces of Justice and State Authority: A Comparative Approach to the Legal Process*, Yale University Press 1986. Βλ. επίσης *J. Bell*, *French Legal Cultures*, Butterworths 2001, σελ. 150, *P. Duff*, *Changing Conceptions of the Scottish Criminal Trial: The Duty to Agree Uncontroverted Evidence* σε *A. Duff et al.* (επιμ.), *The Trial on Trial - Volume One: Truth and Due Process*, Hart Publishing, 2004, σελ. 30, *J. Cédras*, *La justice pénale aux Etats-Unis*, 2η έκδ., *Economica*, 2005, σελ. 5-6, *J. Hodgson*, *French Criminal Justice: A Comparative Account of the Investigation and Prosecution of Crime in France*, Hart Publishing, 2005, σελ. 26-32, *E. Grande*, *Dances of Criminal Justice: Thoughts on Systemic Differences and the Search for Truth* σε *J. Jackson*, *M. Langer & P. Tilters* (επιμ.), *Crime, Procedure and Evidence in a Comparative and International Context: Essays in Honour of Professor Mirjan Damaška*, Hart Publishing, 2008, σελ. 145, *D. A. Sklansky*, *Anti-Inquisitorialism*, 122 *Harvard Law Review* 1635 (2009).

59. Άρθρο 63-4 CPP (Code de Procédure Pénale) (Γαλλικός Κώδικας Ποινικής Δικονομίας).

60. Μία δεύτερη συνάντηση μεταξύ του κατηγορουμένου και του συνηγόρου του, εξίσου διάρκειας μισής ώρας, προβλεπόταν σε περίπτωση παράστασης της προθεσμίας της αστυνομικής προανάκρισης για άλλες 24 ώρες. Άρθρο 63-4 εδ. 6 CPP, μετά τις αλλαγές με το νόμο της 9ης Μαρτίου 2004 (Loi n° 2004-204 du 9 mars 2004 portant adaptation de la justice aux évolutions de la criminalité).

61. Διαμετρικά αντίθετη είναι η λύση που προκρίνει ο γαλλ. ΚΠΔ αναφορικά με την εξέταση του κατηγορουμένου στο στάδιο της κύριας ανάκρισης, όπου ο ανακριτής (*juge d'instruction*) υποχρεούται να ενημερώσει τον τελευταίο ότι έχει το δικαίωμα σιωπής. Βλ. άρθρο 116 εδ. 4 CPP.

62. *J. D. Nuttens*, *Présomption d'innocence: le Parlement fait la loi*, *Gaz Pal* 2000, σελ. 5.

63. *H. Leclerc*, *La loi du 15 juin 2000* (*Gaz. Pal, Bull. lég.* 13 juillet, p. 263 et circ., σελ. 287) renforçant la présomption d'innocence et les droits des victimes, *Gaz Pal*, 29-30 September 2000, σελ. 3. Βλ. επίσης *J. Buisson*, *La garde à vue dans la loi du 15 juin 2000*, *Rev. sc. crim.* 2001, σελ. 36.

64. *J. Pradel*, *Les personnes suspectes ou poursuivies après la loi du 15 juin 2000. Évolution ou révolution?*, *Recueil Dalloz* 2001, chr, σελ. 1043.

65. Βλ. *A. Teissier*, *Garde à vue et droits de la défense*, *Revue pénitentiaire* 2001, σελ. 36.

66. *Circulaire CRIM 00-13 F1* du 4 décembre 2000, présentant les dispositions de la loi du 15 juin 2000 renforçant la protection de la présomption d'innocence et les droits des victimes concernant la garde à vue et l'enquête de police judiciaire, *par.* 2.1.

ρούμενος ενημερώνονταν πλέον ότι είχε «την επιλογή να κάνει κάποια δήλωση, να απαντήσει στις ερωτήσεις που θα του τεθούν ή να σιωπήσει⁶⁷». Όπως διευκρινίζει και η σχετική εγκύκλιος του Υπουργείου Δικαιοσύνης, στόχος της νέας διατύπωσης ήταν να μην υπάρχει περίπτωση «να αντιλαμβάνονται οι κατηγορούμενοι το δικαίωμα μη απάντησης σε ερωτήσεις που ετίθεντο από τους ανακριτές ως μία προτροπή να σιωπούν⁶⁸». Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα ανωτέρω φανερώνουν μια ιδιαίτερα επιφυλακτική στάση απέναντι στο δικαίωμα σιωπής. Ερμηνεύοντας τη στάση αυτή, είναι μάλιστα ιδιαίτερα σημαντικό να λάβουμε υπόψη ότι το δικαίωμα σιωπής σπάνια εξασκούνταν στην πράξη⁶⁹, δηλαδή η αναδιατύπωση του περιεχομένου της γνωστοποίησης του δικαιώματος σιωπής δε φαίνεται να στηρίχθηκε σε κάποιες εμπειρικές παρατηρήσεις ως προς το αρνητικό αντίκτυπο που ενδεχομένως να πιθανολογούσε κάποιος ότι είχε η προηγούμενη διατύπωση στην αποτελεσματική καταπολέμηση του εγκλήματος και την καταδίκη των ενόχων.

Ωστόσο, ακόμη και η νέα αυτή διατύπωση δε στάθηκε ικανή να άρει τις αντιρρήσεις που εκφράζονταν ως προς την υποχρέωση γνωστοποίησης του δικαιώματος σιωπής, ιδιαίτερα από την πλευρά της αστυνομίας και του δικαστικού σώματος. Υπό τη διαρκή πίεση των τελευταίων και καθοδηγούμενη από το δόγμα της «ασφάλειας» που είχε κάνει σημαία του ο τότε Υπουργός Εσωτερικών Nicolas Sarkozy, η γαλλική κυβέρνηση ψήφισε τον Μάρτιο του 2003 νέα νομοθεσία⁷⁰, η οποία μεταξύ άλλων κατήργησε κάθε υποχρέωση ενημέρωσης του κατηγορούμενου ως προς το δικαίωμα σιωπής⁷¹. Μέσα σε λιγότερο από τρία χρόνια η Γαλλία είχε λοιπόν περάσει από την αναγνώριση του δικαιώματος σιωπής στη μερική αποδυνάμωσή του αρχικά και τελικά στην κατάργησή του. Μάλιστα, εωσότου φτάσουμε στις πρόσφατες αλλαγές στο χώρο της αστυνομικής προανάκρισης με το νόμο της 14ης Απριλίου του 2011, δεν υπήρχε καμία ένδειξη ότι θα θεσμοθετούνταν και πάλι υποχρέωση γνωστοποίησης. Η νομολογία του ΕΔΔΑ ανέτρεψε όμως τη δεδομένη έως τότε αντίθεση σε μια τέτοια νομοθετική αλλαγή.

Κάτι τέτοιο ήταν αποτέλεσμα εξελίξεων σε τρία διαφορετικά επίπεδα. Σε ένα πρώτο επίπεδο, η νομολογία του ΕΔΔΑ άσκησε επιρροή στο Συνταγματικό Συμβούλιο της Γαλλίας (*Conseil constitutionnel*), σε ένα χρονικό σημείο μάλιστα κατά το οποίο ο ρόλος του τελευταίου ισχυροποιούνταν δραματικά: ένας νόμος του 2008 είχε εισάγει για πρώτη φορά τη δυνατότητα *a posteriori* ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων (*question prioritaire*

de constitutionnalité)⁷². Είναι χαρακτηριστικό ότι την πρώτη μέρα που τέθηκε σε ισχύ η νέα αυτή διαδικασία, δικηγόροι με έδρα το Παρίσι κατέθεσαν αίτηση από κοινού ούτως ώστε το Συνταγματικό Συμβούλιο να ελέγξει τη συνταγματικότητα των διατάξεων του γαλλ. ΚΠΔ που αφορούσαν στην αστυνομική προανάκριση⁷³. Η υπόθεση Salduz είχε άλλωστε ήδη οδηγήσει σε σημαντικές αντιδράσεις από πλευράς δικηγορικού σώματος, εκπρόσωποι του οποίου διαμαρτύρονταν ότι η αστυνομική προανάκριση στη Γαλλία παραβίαζε κατάφωρα την ΕΣΔΑ⁷⁴. Κατά τη συζήτηση λοιπόν της υπόθεσης ενώπιον του Συνταγματικού Συμβουλίου, οι αιτούντες έκαναν πολλές αναφορές στη νομολογία του ΕΔΔΑ και ειδικότερα στην απόφαση Salduz⁷⁵. Με την πολυαναμενόμενη απόφασή του της 30ης Ιουνίου του 2010, το Συνταγματικό Συμβούλιο αποφάνθηκε ότι οι σχετικές διατάξεις του γαλλ. ΚΠΔ ήταν αντισυνταγματικές. Πέρα από το γεγονός ότι με βάση τις διατάξεις αυτές ο κατηγορούμενος δεν μπορούσε να παρίσταται με συνήγορο κατά την εξέτασή του από την αστυνομία, το Συνταγματικό Συμβούλιο έλαβε επίσης υπόψη του πως ο κατηγορούμενος «δεν ενημερωνόταν ως προς το δικαίωμα σιωπής του⁷⁶». Το Συνταγματικό Συμβούλιο έδωσε έτσι προθεσμία στην κυβέρνηση έως την 1η Ιουλίου του 2011 ώστε να εισάγει νέα νομοθεσία που θα κατοχύρωνε τα δικαιώματα του κατηγορούμενου⁷⁷.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η νομολογία του ΕΔΔΑ είχε σημαντικό αντίκτυπο στη νομολογία του Αναιρετικού Δικαστηρίου της Γαλλίας (*Cour de cassation*), το οποίο πήρε τη σκυτάλη από το Συνταγματικό Συμβούλιο σε έναν πραγματικό αγώνα δρόμου με σκοπό να επιτευχθεί όσο το δυνατό συντομότερα η εναρμόνιση της νομοθεσίας περί αστυνομικής προανάκρισης με τις επι-

67. Άρθρο 63-1 γαλλ. ΚΠΔ εδ. 1, όπως αναθεωρήθηκε με το νόμο της 4ης Μαρτίου του 2002 (Loi n°2002-307 du 4 mars 2002 complétant la loi n° 2000-516 du 15 juin 2000 renforçant la protection de la présomption d'innocence et les droits des victimes).

68. CRIM-02-07-E8 du 19 mars 2002 présentant les dispositions de la loi du 4 mars 2002 qui complètent la loi n° 2000-516 du 15 juin 2000, laquelle renforce la protection de la présomption d'innocence et les droits des victimes.

69. Βλ. *Mission de l'Inspection générale des services judiciaires, Rapport de la mission sur l'application de la loi du 15 juin 2000 relative au renforcement de la protection de la présomption d'innocence et des droits des victimes*, Ιούνιος 2001, παρ. 1.4.1

70. Loi n° 2003-239 du 18 mars 2003 pour la sécurité intérieure.

71. Βλ. σχετικά J. Hodgson, ό.π., σελ. 48 επ., Βλ. επίσης C. Lazerges, *La dérive de la procédure pénale*, Rev. sc. crim. 2003, σελ. 647-648.

72. Βλ. άρθρο 61-1(4) και 62(5) του Συντάγματος της Γαλλίας, το οποίο εισήχθη με το Συνταγματικό νόμο 2008-724 και τον οργανικό νόμο 2009-1523 της 10ης Δεκεμβρίου του 2009. Σχετικά με τη νέα αυτή μορφή ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στη Γαλλία βλ. M. Guillaume, *Question prioritaire de constitutionnalité et Convention européenne des droits de l'homme*, Nouveaux cahiers du Conseil constitutionnel 2011, σελ. 67, M. Hunter-Henin, *Constitutional Developments and Human Rights in France: One Step Forward, Two Steps Back* (2011) 60 ICLQ 167, C. Lazerges, *La question prioritaire de constitutionnalité devant le Conseil constitutionnel en droit pénal: entre audace et prudence*, Rev. sc. crim. 2011, σελ. 193.

73. Βλ. P. Robert-Diard, *Nouvelle offensive des avocats contre les conditions de garde à vue: Ils veulent profiter de l'entrée en vigueur d'une disposition de la réforme constitutionnelle*, *Le Monde*, Παρίσι, 2 Μαρτίου 2010, στον οποίο παραπέμπει η J. Hodgson, *The French Prosecutor in Question*, 67 Wash & Lee L Rev 1361, 1403 (2010).

74. J.F. Renucci, *L'avocat et la garde à vue: exigences européennes et réalités nationales*, Recueil Dalloz 2009, σελ. 2897.

75. Το οπτικοακουστικό αρχείο της δημόσιας συζήτησης ενώπιον του Συνταγματικού Συμβουλίου στις 20 Ιουλίου 2010 είναι διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <<http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/acces-videos/decisions/2010/affaires-n-2010-14-qpc-et-n-2010-22-qpc.48722.html>>, τελευταία επίσκεψη στις 12 Ιουλίου 2012.

76. Conseil constitutionnel, Décision n° 2010-14/22 QPC du 30 juillet 2010, παρ. 28. Η απόφαση είναι διαθέσιμη και στα αγγλικά στην ιστοσελίδα <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank/download/201014_22QPCen201014qpc.pdf>, τελευταία επίσκεψη στις 12 Ιουλίου 2012.

77. *ibid.*, παρ. 30.

ταγές της ΕΣΔΑ. Στις 19 Οκτωβρίου του 2010, η Ολομέλεια του Αναιρετικού Δικαστηρίου διαπίστωσε παραβιάσεις του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ σε τρεις αποφάσεις που αφορούσαν κατά κύριο λόγο τη μη παράσταση του κατηγορουμένου με συνήγορο κατά την εξέτασή του από την αστυνομία. Σε μία από τις υποθέσεις αυτές, το Δικαστήριο στήριξε επιπροσθέτως την απόφασή του στο γεγονός ότι ο κατηγορούμενος δεν είχε ενημερωθεί ως προς το δικαίωμα σιωπής του⁷⁸. Παρ' όλα αυτά, ακολουθώντας τη νομολογία του Συνταγματικού Συμβουλίου, το Αναιρετικό Δικαστήριο έδωσε και αυτό ανασταλτικό αποτέλεσμα στην απόφασή του έως την 1η Ιουλίου του 2011.

Κάτι τέτοιο δεν επαναλήφθηκε πάντως λίγους μήνες αργότερα όταν με τις πολύ σημαντικές αποφάσεις του της 15ης Απριλίου του 2011 το Αναιρετικό Δικαστήριο προσέδωσε πλέον άμεση ισχύ στα δικαιώματα που σύμφωνα με το ίδιο απέρρεαν από την ΕΣΔΑ, δηλαδή το δικαίωμα του κατηγορουμένου να παρίσταται με συνήγορο όπως και να ενημερώνεται για το δικαίωμα σιωπής του⁷⁹. Το Δικαστήριο δικαιολόγησε την απόφασή του με το σκεπτικό ότι «τα κράτη που προσχωρούν στην ΕΣΔΑ ... δεσμεύονται να εφαρμόζουν τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ, χωρίς πρώτα να περιμένουν είτε να προσάγονται ενώπιόν του είτε να έχουν τροποποιηθεί ανάλογα τη νομοθεσία τους⁸⁰». Η απόφαση του Αναιρετικού Δικαστηρίου συνέπεσε μάλιστα με τη δημοσίευση του νόμου της 14ης Απριλίου, ο οποίος, όπως τονίσαμε στην αρχή της ανάλυσής μας, προέβλεπε πλέον τα ανωτέρω δικαιώματα. Ο νόμος όμως αυτός δεν επρόκειτο να τεθεί σε εφαρμογή παρά την 1η Ιουνίου του 2011. Το Αναιρετικό Δικαστήριο έδειξε αντιθέτως με την απόφασή του αυτή ότι πλέον δεν υπήρχε περιθώριο καθυστέρησης ούτε μίας επιπλέον ημέρας. Έδωσε λοιπόν προτεραιότητα στην άμεση εφαρμογή των επιταγών της ΕΣΔΑ, παρότι γνωρίζει φυσικά τα πρακτικά προβλήματα που η απόφασή του αυτή θα δημιουργούσε, όπως και την οξύτατη κριτική στην οποία εκ των πραγμάτων η τελευταία θα οδηγούσε.

Τέλος, σε ένα τρίτο επίπεδο, η νομολογία της ΕΣΔΑ είχε φυσικά αντίκτυπο στη νομοπαρασκευαστική διαδικασία. Σε αντίθεση, όμως, με το Συνταγματικό Συμβούλιο και το Αναιρετικό Δικαστήριο που χρησιμοποίησαν τη νομολογία του ΕΔΔΑ ως εφαλτήριο ώστε να επιτύχουν την απαραίτητη αναθεώρηση των κανόνων που αφορούσαν στα δικαιώματα του κατηγορουμένου κατά την αστυνομική προανάκριση, η άμεση αντίδραση της γαλλικής κυβέρνησης συνίστατο στο να υποβαθμιστεί τη σημασία αποφάσεων του ΕΔΔΑ στις οποίες η Γαλλία δεν ήταν διάδικο μέρος⁸¹. Αυτό διαφαίνεται και από το περιεχόμενο των νομοσχεδίων τα οποία αρχικά έφερε σε συζήτηση το Υπουργείο Δικαιοσύνης, τα οποία δεν προέβλεπαν ούτε το δικαίωμα παράστασης με συνήγορο ούτε το δικαίωμα ενημέρωσης σχετικά

με το δικαίωμα σιωπής⁸². Παρ' όλα αυτά, όταν στη συνέχεια το Υπουργείο Δικαιοσύνης ήρθε αντιμέτωπο με την απόφαση του Συνταγματικού Συμβουλίου, αναθεώρησε αμέσως τη στάση του, περιλαμβάνοντας πλέον και τα δύο αυτά δικαιώματα στο νομοσχέδιο που κατέθεσε λίγο μετά την προαναφερθείσα απόφαση⁸³. Σε συνδυασμό μάλιστα με τις σημαντικές αποφάσεις του Αναιρετικού Δικαστηρίου που ακολούθησαν, η απόφαση του Συνταγματικού Συμβουλίου εξασφάλισε στην ουσία στο νομοσχέδιο ένα αρκετά ομαλό πέρασμα από τη νομοπαρασκευαστική διαδικασία, με αποτέλεσμα το δικαίωμα παράστασης με συνήγορο και το δικαίωμα σιωπής να γίνουν κεντρικοί άξονες του νόμου της 14ης Απριλίου του 2011.

Έτσι λοιπόν, το άρθρο 63-1 εδ. 1 γαλλ. ΚΠΔ προβλέπει πλέον ότι το πρόσωπο που εξετάζεται κατά την αστυνομική προανάκριση «ενημερώνεται άμεσα, από αξιωματικό της δικαστικής αστυνομίας ή, υπό την επίβλεψή του, από άλλο προανακριτικό όργανο, σε γλώσσα που καταλαβαίνει, και σε κάποιες περιπτώσεις και διά μέσου σχετικού εγγράφου» αναφορικά με τα δικαιώματά του στην αστυνομική προανάκριση, συμπεριλαμβανομένου του ότι έχει «την επιλογή να κάνει κάποια δήλωση, να απαντήσει στις ερωτήσεις που θα του τεθούν ή να σιωπήσει⁸⁴». Ο νομοθέτης επανέφερε δηλαδή τη διατύπωση που ίσχυε μεταξύ του 2002 και του 2003 και η οποία, όπως προαναφέρθηκε, αντανακλά μια ιδιαίτερα επιφυλακτική στάση απέναντι στο δικαίωμα σιωπής.

V. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Η επιφυλακτική στάση της Γαλλίας στο θέμα της γνωστοποίησης του δικαιώματος σιωπής αποκτά ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο μιας σύγκρισης με το ελληνικό δίκαιο. Βλέπουμε δηλαδή ότι υπό την πίεση που άσκησε η πρόσφατη νομολογία του ΕΔΔΑ, *ακόμη και η Γαλλία* αναγκάστηκε να θεσμοθετήσει υποχρέωση γνωστοποίησης του δικαιώματος σιωπής. Με άλλα λόγια, παρατηρώντας το βαθμό στον οποίο κατά το πρόσφατο παρελθόν υπήρξε στη Γαλλία αντίσταση σε μια τέτοια προοπτική, δεν μπορούμε παρά να δώσουμε ιδιαίτερη έμφαση στο ότι και στη χώρα αυτή προβλέπεται πλέον υποχρέωση γνωστοποίησης του δικαιώματος σιωπής. Αν μάλιστα διευρύνουμε το αντικείμενο της συγκριτικής μελέτης, ούτως ώστε να συμπεριλάβουμε σε αυτό άλλα πειρατικά ευρωπαϊκά δικονομικά συστήματα, αλλά και δικονομικά συστήματα από το χώρο του αγγλοσαξωνικού δικαίου, τότε γρήγορα θα συμπεράνουμε ότι κατά το διάστημα που προηγήθηκε του νόμου της 14ης Απριλίου 2011 οι σχετικές ρυθμίσεις του γαλλ. ΚΠΔ προέδιδαν ιδιαίτερη απομόνωση όσον αφορά τις εξελίξεις που παρατηρούνταν στο χώρο αυτό στη διεθνή δικαιοδική σκηνή. Για παράδειγμα, σε μία μελέτη που δημοσιεύθηκε το 1997 ήδη πα-

78. Crim 19 octobre 2010, Bull crim 165.

79. Crim 15 avril 2011, 4 arrêts (n° P 10-17.049, F 10-30.313, J 10-30.316 et D 10-30.242), Recueil Dalloz 2011, 1080; Recueil Dalloz 2011, 1128, entretien G. Roujou de Boubée; JCP 2011, n° 17, 483, S. Détraz.

80. *ibid.*

81. Βλ. J.F. Renucci, *ό.π.*, σελ. 2897. Βλ επίσης C. Lazerges, Les désordres de la garde à vue, Rev. Sc. Crim. 2010, σελ. 275, J. Pradel, Vers une métamorphose de la garde à vue. Après la "decision pilote" du Conseil constitutionnel du 30 juillet 2010 et les arrêts de la chambre criminelle du 19 septembre 2010, Recueil Dalloz 2010, σελ. 2783.

82. Βλ. Avant-projet du future Code de procédure pénale, 1η Μαρτίου 2010 <http://www.justice.gouv.fr/art_pix/avant_projet_cpp_20100304.pdf>, τελευταία επίσκεψη στις 12 Ιουλίου 2012.

83. Assemblée nationale, n 2855, Projet de loi relatif à la garde à vue, enregistré à la Présidence de l'Assemblée nationale le 13 octobre 2010 <<http://www.assemblee-nationale.fr/13/projets/pl2855.asp>> τελευταία επίσκεψη στις 12 Ιουλίου 2012. Βλ. S. Lavric, Présentation d'un projet de loi tendant à limiter et à encadrer les gardes à vue, Dalloz actualité, 13 Σεπτεμβρίου 2010; Lavric, Garde à vue: présentation du projet de loi en conseil des ministres, Dalloz actualité, 15 Οκτωβρίου 2010.

84. Έμφαση δική μας.

ρατηρούνταν ότι «σχεδόν όλα τα ευρωπαϊκά κράτη προβλέπουν τώρα ότι ο κατηγορούμενος πρέπει να ενημερώνεται σχετικά με το δικαίωμα σιωπής του ... κατά την εξέτασή του στην προδικασία⁸⁵». Μία αντίστοιχη μελέτη που επικεντρώθηκε στις χώρες που δημιουργήθηκαν με τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης κατέληξε παρομοίως στο συμπέρασμα ότι σχεδόν σε όλες αυτές τις χώρες υπήρχε υποχρέωση γνωστοποίησης του δικαιώματος σιωπής⁸⁶. Στο συμπέρασμα ότι η υποχρέωση ενημέρωσης του κατηγορουμένου γίνεται αποδεκτή σχεδόν από το σύνολο των κρατών-μελών της ΕΕ κατέληξε πρόσφατα και ευρεία έρευνα η οποία χρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή⁸⁷. Παρομοίως, στο πλαίσιο πρόσφατης μελέτης μας επί της νομοθεσίας 22 χωρών, ευρωπαϊκών και μη, διαπιστώσαμε ότι υποχρέωση γνωστοποίησης δεν αναγνώριζαν τέσσερα μόνο κράτη, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας⁸⁸.

Προκύπτει λοιπόν από τα ανωτέρω ότι, όπως έκανε έως πρόσφατα η Γαλλία, έτσι σήμερα η Ελλάδα υιοθετεί στο θέμα αυτό μία

85. *G. Van Kessel*, *European Perspectives on the Accused as a Source of Testimonial Evidence*, 100 *W Va L Rev* 799, 808 (1997-1998).

86. *S. Thaman*, *The Two Faces of Justice in the Post-Soviet Legal Sphere: Adversarial Procedure, Jury Trial, Plea-Bargaining and the Inquisitorial Legacy* σε *J. Jackson, M. Langer* και *P. Tillers* (επιμ.), ό.π., σελ. 102-3.

87. Βλ. *T. Spronken et al*, ό.π., σελ. 10 επ.

88. Οι χώρες οι οποίες αποτέλεσαν αντικείμενο σύγκρισης στο πεδίο αυτό ήταν οι εξής: ο Καναδάς, οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Αργεντινή, η Ιρλανδία, η Αγγλία, η Σκωτία, η Δανία, η Ολλανδία, η Ρωσία, η Γερμανία, η Αυστρία, το Βέλγιο, η Σλοβενία, η Ισπανία, η Ιταλία, η Ελλάδα, το Ισραήλ, η Νιγηρία, η Νότιος Αφρική, η Ινδία, η Ιαπωνία και η Κίνα. Οι χώρες που εκτός από την Ελλάδα δεν αναγνωρίζουν υποχρέωση γνωστοποίησης του δικαιώματος σιωπής είναι η Ρωσία, η Κίνα και η Ινδία. Βλ. *D. Giannouloupoloulos*, *Custodial Legal Assistance and Notification of the Right to Silence in France: Legal Cosmopolitanism and Local Resistance* (υπό δημοσίευση).

στάση που δε συμβαδίζει σε καμία περίπτωση με τις εξελίξεις που παρατηρούνται σε επίπεδο συγκριτικού και διεθνούς δικαίου. Μάλιστα, το γεγονός αυτό δεν είναι εύκολο να εξηγηθεί από τη στιγμή που η ελληνική θεωρία δέχεται ανεπιφύλακτα την ανάγκη θεσμοθέτησης γνωστοποίησης του δικαιώματος σιωπής, ο Έλληνας νομοθέτης έχει ήδη θεσμοθετήσει την υποχρέωση αυτή στο πλαίσιο της προκαταρκτικής εξέτασης, ενώ, όπως αποδεικνύεται και από υποδείγματα «έκθεσης εξέτασης κατηγορουμένου», το δικαίωμα σιωπής δεν εξαιρείται στην πράξη από τα δικαιώματα που με βάση το άρθρο 103 ΚΠΔ οφείλει ο ανακριτικός υπάλληλος να εξηγήσει στο εξεταζόμενο πρόσωπο.

Όπως και να έχει το θέμα, η νομολογία του ΕΔΔΑ δεν αφήνει περιθώρια επανάπαυσης, ιδιαίτερα μάλιστα από τη στιγμή που έχει πρόσφατα οδηγήσει σε ραγδαίες εξελίξεις και σε επίπεδο δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Είναι αξιοσημείωτο ότι το Μάιο του 2012 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο υιοθέτησαν Οδηγία για το δικαίωμα ενημέρωσης στην ποινική δίκη, η οποία μεταξύ άλλων προβλέπει ότι τα κράτη μέλη οφείλουν να εξασφαλίσουν ότι ο ύποπτος ή ο κατηγορούμενος θα ενημερώνεται εγκαίρως σχετικά με το δικαίωμα σιωπής⁸⁹.

Χωρίς καμία αμφιβολία λοιπόν, ο Έλληνας νομοθέτης οφείλει να αναγνωρίσει υποχρέωση γνωστοποίησης του δικαιώματος σιωπής. Ιδανικά αυτό θα μπορούσε να συμβεί με την εισαγωγή νέας διάταξης που να προβλέπει το δικαίωμα σιωπής στο τμήμα εκείνο του ΚΠΔ όπου πανηγυρικά διατυπώνονται τα δικαιώματα του κατηγορουμένου, ιδιαίτερα μεταξύ των άρθρων 100-103 ΚΠΔ.

89. Βλ. Directive 2012/13/EU of the European Parliament and of the Council of 22 May 2012 on the right to information in criminal proceedings, άρθρο 3.

